

Nyilasy Balázs Angolszász tudósok esete az irodalmi Teóriával az új évezredben

Gondolatok egy fontos antológiáról

■ Az irodalomértés és irodalomtudomány öntudata, énkeresése a XX. század elején jelentősen megerősödött, és a korábbiakhoz képest egészen új megközelítésekhez vezetett. Míg a XVIII–XIX. századi kritikusok jobbára a szerzőről, biográfiáról és kortörténetről beszéltek, morális kérdéseket latolgattak (és a szövegelemzést kellően segítő, korszerű kellékárral sem rendelkeztek), az orosz formalizmust az irodalmi mű megépítettsége, poétikája, sajátos létezőmódja érdekelte. Az alapvető kérdés a „hogyan készült?” lett, a szentpétervári tudósközösség alapfogalmai e probléma megválaszolását szolgálták. A fókuszváltáson a következő évtizedek már nem (vagy csak kivételesen) változtattak. A szoroson Sklovskijékhoz kapcsolódó Prágai Iskola és az orosz formalizmustól független New Criticism egyaránt a mű s a műstruktúra elsőbbségét vallotta.

A nagy paradigmaváltás – ahogy már lenni szokott – több, nehezen kezelhető dilemmát hívott életre, s nem kevés túlcsapásra mutatott példát. A súlypontáthelyezés azonban, úgy tűnt, akár eredményes is lehet. És lett is, valóban. Az 1948-ban napvilágot látott első rendszeres irodalomelméleti összefoglalás, a *Theory of Literature* meggyőző, jó példaként szolgál: René Wellek és Austin Warren műközpontú szemlélete nyitott, intelligens, használható rendszert hozott létre.

Az idő persze nem áll meg. A nyugati világ irodalomértése a 60-as évek végétől az addiginál is nagyobb változással ment keresztül. A formalizmus amatőrnek tetsző prijom-elvét a struktúra helyettesítette, és e struktúraképzés föltétlen mintájául a saussure-i nyelvi modell szolgált. A „nyelvi fordulat” csakhamar mindent meghatározó tényezővé vált, a szabad szubjektum lehetősége illúzióknak látszott, és a fürkésző szemek az emberi és irodalmi jelenségek mögött mindegyre a heterogenitás-szubsztanciát találták meg. Az irodalomértés régi elvei ekképpen mind-

inkább elenyésztek. Roland Barthes kodifikálta a szerző halálát, Jacques Derrida érvénytelenítette a megértést, diszkreditálta az értelemadást, és a szüntelen elkülönbözést a nyelvműködés centrumába állítva megteremtette az irodalmi dekonstrukció alapjait. A radikális reader-response kritika a szövegtől elvette, és a befogadóra ruházta át a jelentésadás lehetőségét; a New Historicism, a feminista és gender-kritika a dominancia, elnyomás, hatalom mindent betöltő entitásait avatták vezérfogalmakká.

Az új időkben a „hogyan érdemes bánni egy szöveggel?” kérdése az elmélet javára dőlt el, az irodalomértés centrumába a teoretikus gondolkozás került. A teória pompás lehetőségei mellett méltatlanná vált az empirizmus, háttérbe szorult az irodalomtörténet, és lenézett amatőrizmussá degradálódott az alkotó, intuitív, elemző egyediség. Az akadémiai szférák, oktatási műhelyek, irodalmi folyóiratok, intézmények a teoretizálás elsőbbségét hirdették, az elmélet bonyolult nyelvét, sajátos gondolkozásmódját avatták minztárá s ruházták fel a kulturális presztízis adományaival.

A térhódítás Európából, Franciaországból indult ki, de a 70-es években az Egyesült Államokban is végbement. A Johns Hopkins egyetemen, 1966-ban megrendezett konferencia a francia strukturalizmus bemutatását tűzte ki célul, de a valóságban már ekkor is inkább a posztstrukturalizmus, a dekonstrukció eszméi rajzolódottak ki. Az európai mintát követő, továbbfejlesztő kutatók – a neves Yale egyetem dekonstruktorai, a feminista, újhistoricista, gender-elvű kritikusok – mindegyre sokasodtak, és a korábbi, amerikai irodalomértést jórészt elsöpörték.

A paradigmaváltás ismerősnek tűnhet. Hazánkban, bár némi késéssel, hasonló átalakulás ment végbe. A „Nagy Elméleti Bumm” a 70-es, 80-as évektől Magyarországon is diadalmasan vonta magához a presztízis jelvényeit és fogadtatta el a kritikai szakmával a maga sajátos gondolkozásmódját. Az empirizmus racionalizmusra váltott, a naiv, esztétikai élvezetre épülő műértelmezés teoretizáló spekulációknak adta át a helyét, az irodalom körüli világra jellemző természetes pluralizmust a filozófia szubsztanciateremtő akaratára cseréltük le, a „nyelvi fordulatot” általános, mindenre kiterjedő igazságként mutattuk fel, és a bonyolult fogalmiságot a presztízisadományozás feltételének szabtuk.

Egy nagyon fontos különbségre azonban fel kell hívunk a figyelmet. Az Egyesült Államokban a roppant térhódítás sem tudta elhallgattatni a kritika hangját. Az új irodalomértést már a 70-es évektől kételyek kísérték. A kételkedők eleinte kevesen voltak, de számuk és bátorságuk egyre nőtt, és az érvek végül már arra ösztönözhatték az irodalom munkását, hogy vakmerő kérdéseket gondoljon el. Nem lehet, hogy az elmé-

let korántsem olyan mindenható, mint amilyennek látszik? Hogy indokolatlanul helyezi magát másféle módszerek, gondolkodási formák fölé? Hogy a „linguistic turn” távol van a valóságos, korrekt, tudományos igazságtól? Netán a heterogenitás-kultusz nem egyéb, mint a reménytelenségbe fulladó korérzület kifejezése, a távlatlanságában inhumanizmushoz menekülő nyugati szellem terméke? S hátha az irodalomértésnek, a valóságos megértést akaró irodalomértésnek nem kell, nem is érdemes ezen az úton haladnia?

A kételyek idővel mind markánsabban fogalmazódtak meg. A teória gondolkozásmódját, problémakezelését, fogalmi konstrukcióit egyre tudatosabb, lényeglátóbb kritika övezte. A kezdetet alighanem Gerald Graff 1979-ben megjelent, az irodalmi dekonstrukciót élesen elmarasztaló könyvéhez köthetjük. A 80-as évek végétől a teóriát átfofóan bíráló, könyvnyi terjedelmű esszék megsokasodtak,¹ és a 90-es években többszereplős konferenciakötetek is megjelentek. A Dvight Eddins szerkesztette *The Emperor Redressed* című, 1995-ös antológia már jelentős tudós közönség kritikájának adott hangot, és a könyvet két éven belül két újabb tanulmánygyűjtemény követte. A Wendell B. Harris szerkesztette *Beyond Poststructuralism: The Speculations of Theory and the Experience of Reading* 1996-ban, az Alvin Kernan gondozta *What's Happened to the Humanities?* 1997-ben látott napvilágot.

A XX. század utolsó éveiben a teóriát a tudományos közlemények mellett néhány, a szélesebb közvéleményre ható esemény, történés is próbára tette. A *New York Times* 1988 decemberében főcikkben reagált a néhai dekonstruktivista vezér, Paul de Man botrányára (*Yale Scholar Wrote for pro-Nazi Newspaper*), és 1996-ban Alan D. Sokal rongálta tovább az akadémiai világban hegemon szerepet betöltő elmélet hitelét. A neves fizikus értekezésében a „linguistic turn” meggondolásain alapuló posztstrukturalista meggyőződést láttatott, és az objektív világ létét illúzióként leleplező kvantumfizikai fordulatot jelentett be. A „tudományos okfejtést” a *Social Text* című neves periodika készségesen közölte, a szerző azonban a tanulmány megjelenése után nyilvánosan bejelentette, hogy a humaniorák jellegzetes zsargonjával teletöltött dolgozat szándékos átverés, ironikus blöff volt.

A „Theory world” a kihívásokat természetesen nem fogadta feltett kézzel. Az akadémiai intézményrendszer bástyái mögött berendezkedett kutatók az elhallgatás és a többségi erőre alapozott fegyelmelés eszközeit alkalmazva, máig szívósan védik privilégiumaikat. Az egyetemi használatú elméleti antológiák, kézikönyvek a dekonstruktivista, újhistoricista, feminista, genderista, reader-response iskolák tételeit, fogalmait vitathatatlan, evidencia érvényű igazságokként mutatják be, és elhallgatják azoknak a tudósoknak a nevét, munkás-

ságát, akik e kérdésekről másként gondolkoznak. A *Northon Anthology of Theory and Criticism* a 2001-es (kétezer-öttszáz oldalas) első kiadásban olyan jelentős kritikusokat, teoretikusokat mellőz, mint M. H. Abrams, Wayne C. Booth, John Ellis, William Empson, Viktor Boriszovics Sklovszkij, Raymond Tallis, Lionel Trilling, Brian Vickers. A megszerzett hegemoniát őrző közösségek a konformitást kikényszerítő nyomás eszközével is gyakran élnek. Jonathan Kandell a *New York Times*-ban, 2004 októberében tette közzé Derridát bíráló kritikai észrevételeit, s a cikket november végéig több mint négyezer aláíró (fokozatot szerzett egyetemi hallgató és kutató) utasította el az interneten, kifejezve a francia teoretikus iránti föltétlen tiszteletét, és tiltakozva Kandell „blaszfémikus” hangvétele ellen.

2005-ben a teóriát minden eddiginél nagyobb intellektuális kihívás érte. Ekkor jelent meg a Columbia University Press kiadásában a *Theory's Empire. An Anthology of Dissent (A teória birodalma. A különvélemény antológiája)* című kötet.² A ropant terjedelmű, több mint hétszáz oldalas könyv az eddigi kritikai antológiák törekvéseit továbbvitte és kiterjesztette, elmélyítette. A *dissent*-elvűek, a teóriával szembehelyezkedő, alternatívát állító kutatók a kötetben nagy és egységes értelmezői közösséget alkotnak: negyvenhét, rangos tudós nyújtja át élesen kritikus gondolatait. A magyar olvasó számára is jól ismert, világhírű tudósok (René Wellek, Tzvetan Todorov, John R. Searle, M. H. Abrams, Noam Chomsky, Frank Kermode, Wayne C. Booth) mellett a gyűjteményben sok rangos professzor szerepel, a főfoglalkozású teoretikusok mellett az elméleti érdeklődést sokoldalú jártassággal ötvöző romantikakutatók, XX. századosok, germanisták, hispanisták, frankofónok is közreadják gondolataikat. Az írók időben is jelentős spektrumot fognak át. A legkorábbi dolgozatok a 70-es évekből, a legkésőbbiek 2004-ből valók.

Mutassunk be kissé közelebről néhány fontos, az antológia szerzői által közösen vallott gondolatot! A *Theory's Empire* értelmezői közössége kritikáját a 60-as évek végétől, a 70-es évek elejétől formálódó, paradigma érvényű „Nagy Elméleti Bumm” egészére kiterjeszti, s összefoglaló megnevezésként legtöbbször a „teória” kifejezést használja. A terminus meghatározásához Valentine Cunningham, az oxfordi egyetem professzora mindjárt kötetnyitó írásban korrekt útmutatóval szolgál, az elmélet fogalmi tartományait nyolcvan, ábécérendbe szedett terminussal és névvel szemlélteti.³ A *teória* nagy közösségébe a strukturalizmust, feminizmust, marxizmust, reader-response kritikát, pszichoanalízist, dekonstrukciót, új historicizmust, kolonialista kritikát is besorolja, és elméleti guruként Mihail Bahtyint, Walter Benjamins, Roland Barthes-ot, Althussert, Derridát, Paul de Man, Lacant, Kristevát, Irigaray-t, Foucault-t nevezi meg.

(A mesterek döntő többsége francia nyelvű, és egyikük sem angolszász kutató – teszi hozzá.)⁴

A Teória már Cunningham mérlegén is rendre könnyűnek bizonyul, nem megértőképes tudományos eszköztárnak, hanem gyarló barkácsolás eredményének tűnik; a csillogó felszín mögül repedések, összeférhetetlen ellentmondások tetszenek ki, a lenyűgöző gépezet fogaskerekei nem illeszkednek egymással. A manapság uralkodó elmélet nem egyéb, mint valamiféle irodalomkritikai „gumbo”: sokféle fogást, ételféleséget összekeverő vegyes tál; és a posztmodernisták-posztstrukturalisták által pejoratív címkéként használt, a humanista gondolkodókat stigmatizáló kulcsfogalom, a „Nagy elbeszélés” igazából éppen rá, az elméletre, az intellektualitás birodalmát fáradhatatlanul kolonializáló, gyarmatosító erőre jellemző – vélekedik a tanulmányíró.⁵

A bekebelező, imperialista étvágy megállíthatatlan: a nyelvi fordulat eszméje és terminológiája, a szöveg és narráció mindenhatósága az irodalomkritika mellett a földrajz, a történelem, a zene, a teológia és az orvostudomány területére is behatolt. A föld felszíne is szöveg, a történelem nem egyéb, mint narratíva, a zeneművészet a race- és genderteóriával kezelhető legjobban, a dekonstrukció a *Teremtés könyvével* kezdődik, a zsidó-keresztény Isten és az ő *Szent Könyve* a logocentrizmus jegyében analízandó, az orvostudomány által vizsgált test pedig voltaképpen nem egyéb, mint szöveg – jelzi ugyanő a kolonializáció kiterjedtségét, s jegyzeteiben az idevonható könyvekből egész csokrot jelenít meg.⁶

Az oxfordi professzor arra is kitér, hogy a mohó terjeszkedő akarattal hiányzik a valódi újdonság ereje. A forradalmi látszatokat keltő, eredetének nyomait rendre eltörölő *Teória* voltaképpen korábbi dolgok átírása, nem több, mint valamiféle palimpszeszt. Foucault Marxra ír, Lacan Freudra, a *New Criticism* „biographical fallacy”-ját Barthes műve, a *La mort de l'auteur* (A szerző halála) radikalizálja; a „New Historicism” a régi historizmust eleveníti fel, csak éppen átítatja a maga radikális kételyeivel – villantja fel a kölcsönzések sorát tartalmazó, szellemes írásában.⁷

Meyer Howard Abrams, a legnagyobb tekintélyű amerikai irodalomtudós már *Doing Things with Texts* című, 1989-es könyvében több jelentős tanulmányban boncolgatta a dekonstrukció alapvető problematikusságait, és a 1995-ös antológiában közölt nagyszabású írásában sokoldalúan elemezte a *Teória* lényegi antihumanizmusát. Abrams véleményét a bolgár-francia Tzvetan Todorov is messzemenően osztja. „Az amerikai irodalomkritikát meghatározó jelenséget igaz nevével antihumanizmusnak nevezhetjük” – állapítja meg a 80-as évek közepének kritikai térképét felvázolva.⁸ E kritikai térképet Todorov szerint a dekonstrukció és a pragmatika országai uralják. A két gondolkozásmód látszólag

eltér egymástól, valójában azonban a leglényegibb dologban egyetért. *A Mit jelent az irodalmi szöveg?* a tradicionális irodalomértés évezredes kérdését a De Man-i dekonstrukció és a Stanley Fish-i pragmatika egyaránt értelmetlennek, érvénytelennek tartja.

A *Theory's Empire* értelmezői közössége az antihumanizmus kérdésében teljességgel egy véleményen van. Az elmélet képviselői persze egészen másképpen látják a dolgot. Számukra a nyelvi fordulat jegyében megalkotott „új” világlátás (a szövegjelentésre irányuló értelmezés fölszámolása és a szüntelen elkülönbözés jegyében folytatott játék kodifikálása) pozitív, emancipatorikus, felszabadító tett, és a hagyományos humanizmust képviselő tanok regresszív, visszahúzó, leküzdendő, meghaladandó ideológiák. A heterogenitás-elvű szemlélet progresszív felsőbbségét a teória képviselői nagy erővel – és sikeresen – hangsúlyozzák. A beállítás mindazonáltal nyilvánvalóan feloldhatatlan ellentmondást rejt magában. A kontroverziát az antológiában az irodalmár Richard Freadman és a filozófus Seumas Miller a teória szubjektumfilozófiája felől közelíti meg. Hogyan szolgálhatná „az emberi emancipáció stratégiai célját” az az elméleti étosz, amely éppen az emancipált individuum lehetetlenségét hangsúlyozza buzgó serénységgel, figyelemre méltó sokoldalúsággal? – teszi fel a kérdést a professzori szerzőpáros indokoltan, helyénvalóan.⁹

A teória értelmező ítéletében tetten érhető durva hiba egyáltalán nem véletlen. Az autentikusság látszatát keltő elmélet voltaképpen nagyon felületes, hibás, inkorrekt gondolkozásmódot tesz magáévá. Ellenfeleit, vitapartnereit úgy járhatja le, hogy nézeteiket meghamisítva, karikatúraszerűen mutatja be, fogalmai mellől elmarad a kifejtő indoklás, képviselői a szubverzív, radikális megoldások bűvöletében élnek. A metódusok alkalmatlanságát John M. Ellis, a kaliforniai Santa Cruz egyetem professzor emeritusa a relativizmus-objektívizmus problémára koncentrálna mutatja be. A rövidegében is korrekt történeti visszatekintés szerint az értékelés tekintélyelvű dogmatizmusát Herdernél és a XIX. század jó részében indokoltan váltotta fel egyféle megengedő, relativizáló történetiség. A kulturális relativizmus azonban a XX. század elejére már súlyos problémát jelentett a biztosabb alapokra, objektívebb módszertanra vágyó irodalomkritika számára. A *New Criticism* irányzata, mozgalma érvényes dilemmákra kereste a választ, és nem is rossz helyen kutatott, amikor a biográfiai, történeti körülmények helyett/mellett a szövegre irányította a figyelmet. (John M. Ellis nem mulasztja el megemlíteni, hogy a legendás – W. K. Wimsatt és Monroe Beardsley által jegyzett – *The Intentional Fallacy* című tanulmány körül élénk, tartalmas vita bontakozott ki.)

De vizsgáljuk meg, hogyan kezeli a problémát a mai „race-gender-class” teória és a „New Historicism”! Ellis szerint Greenblatték a történeti vizsgálatot három előfeltevéssel egészítik ki. A Zeitgeist, a korszellem determinálóerejét komolyan veszik, a politikát az irodalom legfontosabb komponenseként tartják számon, és a politika fogalmát az imperializmusra, a gazdasági és hatalmi egyenlőtlenségekre szűkítik le. E megoldás azonban több problémát vet fel, mint amennyit megold. A korszellem tételezése óhatatlanul dogmatizálja, leszűkíti a történelmi vizsgálatot, az irodalom és a politika között igazában nagyon mély különbségek vannak, és maga a politika is sokkal többértű, bonyolult emberi jelenség, hogysen a három, említett komponensre leszűkíthető volna. A tanulmányíró az Új Historicismus ajánlásait számba véve, végül arra a következtetésre jut, hogy az ajánlott orvosság bizony rosszabb, mint amilyen az eredeti baj volt.¹⁰

Ellis egészében nem elméletellenes (a teoretikus gondolatmunka érvényét szellemes Goethe-aforizmákkal is alá támasztja), a teóriát mindazonáltal lényegi pontokon marasztalja el. A kritika történetére pillantva két elméleti irányt különböztet meg: az elmélet használhat asszertív, kijelentő nyelvet, és helyezheti középpontba az analízist, az elmélyült elemzést, vizsgáldást. A kétféle metódus persze többnyire összefonódik, és a különböző kritikai korszakokban más-más arányban van jelen az irodalmi gondolkodásban. (A változás szükségét erősen átérző periódusokban például a kijelentő – kinyilatkoztató – mód dominál.) A tanulmányíró szerint mindazonáltal e metódusok korántsem egyenrangúak: „... a teória két formája közül az analízis, és nem a kijelentő mód az alapvető. A teóriát az analízis mélysége és minősége teszi értékesé számunkra; az analízis által szolgáltatott következtetések másodlagos jelentőségűek. A race-gender-class-teoristák számára azonban az asszertív mód a domináns, az ő felfogásukban a teória tisztában van a jó válaszokkal, és nem a problémák mélyebb analízisén buzgólkodik” – fejtegeti az amerikai tudós.¹¹

A jelenkori teoretizálásra oly jellemző analízishiány a felületesség jele. E felületesség azonban az elmélet sok más, alapvető gesztusában is tetten érhető. Nem tud örülni John Ellis akkor sem, amikor lépten-nyomon a kölcsönzési elv kiterjedt alkalmazását konstatálja. A kritika számára mindig könnyebb mástól kölcsönözni, mint a saját bázison próbálkozni. De vajon lehet-e sikeres a bizalmát idegen minták másolásába s a mechanikus átvételbe helyező metódus? A mélyebb átgondolást igénylő értelmező kedvetlenül látja, hogy a kölcsönzés a teória szerves, elidegeníthetetlen része; az irodalmi törvényalkotáshoz más területek gazdái: Marx, Freud, Saussure szolgáltatják a mintát, és az irodalomkritikusok természetesen hajlamosak arra, hogy a kölcsönzött elvekkal amatőr módon

bánva végül valamiféle keveréket szolgáltatassanak.¹² A nagy mintaszolgáltató persze a saussure-i nyelvi vízió. A modell derridai átvétele és átalakítása azonban azért is fölöttébb problematikus, mert a francia filozófus és követői a mintaként szolgáló *Cours de Linguistique générale* történeti kontextusát alig-alig ismerik – fejtegeti a Santa Cruz egyetem professzora.

A Ferdinand de Saussure-i vízió átvételének, átalakításának, irodalmi alkalmazásának módozatait a könyv több más tanulmánya is boncolgatja. A Saussure módjára szemlélt nyelv – tudjuk – a strukturalizmus alapvető, nagy újdonsága. E szisztematizáló nyelvmodell inspirálja a Lévi Strauss-i antropológiai vizsgálatokat és a birkózóversenyek, divatlapok szemiotikai struktúráit vizsgáló Barthes-tanulmányokat – állapítja meg Valentine Cunningham korábban már megidézett *Theory, What Theory? (Teória, miféle teória?)* című dolgozatában.¹³ S mindjárt hozzáteszi: a strukturalista-pszisztematizáló átvételek-átalakítások inkább csak felületes, sietős divatkövetésként és nem komoly, tudományos igényű vizsgáldásokként tarthatók számon. Saussure csupán a jelölő és a jelölt közti kapcsolat „esetlegességét”, s nem a jel, a jelölő rendszer önkényességét állapította meg, a svájci nyelvész szisztematikus látomásában a differencia csupán a fonémák közti viszonyrendszerben érvényesült, s nem a nyelvre vonatkozott.¹⁴ (Cunninghamnek teljesen igaza van. A derridai nyelvfogalom, a szüntelen elkülönözést szubsztanciális alapként tételező vízió már csak azért sem azonosítható Saussure-rel, mert a *Course de Linguistique générale* szerzője a *parole* létezését nem tagadta, s ezzel elvileg nyitva hagyta a lehetőséget a szisztematizáló, jelelvű rendszerrel szemben másféle: beszédalapú, társasnyelvi, beszédaktus-követő nyelvfilozófiai gondolkodás számára.)

A Ferdinand de Saussure gondolatait továbbfejlesztő dekonstrukciós meditációkkal élesen szembehehelyezkedik John R. Searle is *Literary Theory and its Discontents (Az irodalmi teória és elégtelenségei)* című írásában. Az amerikai tudós a jelentés származtatásának, determináltságának és aluldetermináltságának dilemmáját a nyelvész optikáján keresztül vizsgálja. A súlyosnak tetsző problémát az analitikus nyelvfilozófia eredményeire építve kezelhetőnek, megoldhatónak látja. Az irodalmi dekonstruktőrök alkalmatlan amatőrizmusát, úgy véli, akkor haladhatjuk meg, ha az érvelés során a korrekt pontosságot sokkal nagyobb mértékben érvényesítjük, a meditációban megjelenítünk bizonyos alapvető szétválasztásokat, megkülönböztetéseket, s a hozzájuk tartozó magyarázó fogalmakat ismerjük, használjuk.

Az analitikus nyelvfilozófia eszközeit alkalmazva Searle végül a józan ész és az empirikus beszédtapasztalat által is alátámasztott meggondolásokra, következtetésekre jut. A „language alone”, a mindent meghatározó nyelviség esz-

méjét a tanulmányíró a background, a háttér fogalmával cáfolja. A cut the grass (vágd le a fűvet) és a cut the cake (vágd fel a süteményt) felhívásokban nem az igék nyelvi formája, hanem a nyelvileg egyáltalán nem kifejezett háttér-szituáció biztosítja a beszédaktus sikerességét, és a cut the mountain (vágd fel a hegyet) felszólításban sem a nyelvi alakzat magyarázza a felszólítás értelmetlenségét, sikertelenségét.¹⁵ A jelentés hogyanján-mikéntjén töprengő kutató szerint a background mellett a szerző által kezdeményezett intenciót, a nyelvi forma közvetítette szándékot, akaratot és a befogadói aktivitást is számon kell tartanunk, s gondosan meg kell vizsgálnunk. A megértést illető bizonytalansági tényezőt mind a négy entitás tartalmazza, és az irodalom esetében további körülményekre ad okot, hogy sajátos jelentéstényezőkkel is kell számolnunk. Ezek – például a metaforikusság és az irónia – a szerzői intencióhoz nem egyszerűen kapcsolhatók, és a nyelvi, grammatika formában sem érhetőek tetten.

A szerzői szándékot megérteni akaró attitűd a fentiek értelmében csak része (és egyáltalán nem mindenható és mindeneket megelőző része) az irodalmi jelentésvizsgálatnak. De a mondottakból az is következik, hogy a szerzői intenció, a grammatikai, nyelvi forma, a befogadói készenlét és a háttér együttes figyelembevétel a nyelvi jelentés keresésének sine qua nonja. A szerzői és nyelvi jelentés érvényre jutására természetesen nincsenek abszolút garanciák, de az episztemológiai kételyeket, az egyedi megértés kudarcát nem szabad ontológiai szintre áthelyeznünk – érvel az amerikai tudós.

Searle meggyőző fogalmi differenciálása hasznunkra van; segítségével a Stanley Fish-i szélsőséges reader-response kritika (*Is there a Text in This Class?*) és a jelentéstagadó, dekonstruktivista nyelvfilozófia érvényét is hitelesen kérdőjelezhetjük meg. A *Grammatológia* szerzőjének érvelését és fogalomhasználatát az amerikai nyelvész egyébként is éles kritikában részesíti. Jacques Derrida szerinte a modernebb (Fregével, Russellel kezdődő) nyelvfilozófiáról mit sem tud, a background fogalmát egyszerűen nem ismeri, az iterabilité – a szükségképpen nyelvi ismétlés – eszméjét úgy igyekszik érvényesíteni, hogy nincs tudatában a szó, a nyelvi típus és az egyedi, konkrét fizikai használat, a type és a token másféségének, holott a különbség belátása eleve érvénytelenné teszi a szüntelen nyelvi visszatérés elképzelését, amelyet a francia dekonstruktőr a jelentés érvényesülésével szembeni cáfolatként használ.

Searle sommázata szerint Derrida jellegzetesen pre-wittgensteini, a *Filozófiai vizsgálódások* tanulságait nem hasznosító filozófus; a régi, szubsztanciaelvű bölcséletet, a hajthatatlan, éles különbségtételek elvét, a vagy-vagyok, a mindent vagy semmit eszmeiségét képviseli. Annak az

analitikus filozófiában réges-régen közhelyszámba menő felismerésnek sincsen tudatában, hogy a fogalmaknak és a különbségeknek nincsenek éles határaik.¹⁶

Az analitikus, logikai módszer mellett gyakran élnek az antológia szerzői a történeti-ideológiakritikai elemzési móddal is. A metódust a „magformára”, a francia strukturalizmusra-psztrukturalizmusra is többen alkalmazzák. Barthes-ék – logikai, érveléstechnikai szempontból is megalapozatlannak látszó – gondolatai ebben a tükörben a történelmi kontingencia nyomait mutatják, lokális, helyi érdekű, a francia társadalmi körülmények által életre hívott jelenségnek tűnnek. Nilo Kauppi, a finn akadémia főmunkatársa a strukturalizmus kifomálódását a szimbolikus erő, hatalom, domináció kultúrszociológiai fogalmait használva, nemzedékek küzdelmeként mutatja be. A kutató szerint a Sartre-ékat leváltó nemzedék (Lévi-Strauss, Althusser, Barthes, Lacan, Foucault, Derrida) értelmező vízióját e hatalmi harc részeként érdemes felfognunk, s nem megértésre törekvő, korrekt tudományos teljesítményként. Tanulmánya utolsó jegyzetében Kauppi Louis Althusser felkészültségének rendkívüli hiányosságaira is utal. A strukturalista guru ideggyógyintézetben született ön-életrajzi írásai megdöbbentő tényre tárnak fel: elárulják, hogy a francia gondolkodó marxizmusa milyen végtelenül felületes volt; a hírneves teoretikus Karl Marx munkáiból mindössze néhány oldalt olvasott el gondosan, figyelmesen.¹⁷

A francia elméletet meghatározó társadalmi viszonyok érdeklik Clara Claiborne Parkot is. Az amerikai tudós *Author! Author! Reconstructing Roland Barthes (Szerző! Szerző! Roland Barthes rekonstruálása)* című dolgozatában a la mort de l'auteur (a szerző halála) nagy hatású kijelentése körül vizsgálódik. A Barthes-írás forradalmi radikalizmusát, a szerző zsarnoki istenségként kezelését és a leszámolás, megszabadulás eksztatikus örömét az angolszász iskolázottságú ember számára nehezen érthetőnek tartja, és a magyarázatot a francia kulturális tradícióban, környezetben keresi. Roland Barthes leleplező étosza elválaszthatatlan attól a világtól, amelyben a Richelieu megalkotta Akadémia tagjai, a negyven Halhatatlan, valóban istenként állapították meg a nyelvi normákat; a francia irodalmi alkotások hagyományosan – Marot-tól Voltaire-ig, Montaigne-től Gide-ig – kötött, érinthetetlen műfaji szabályoknak engedelmesskedtek, és Victor Hugo aligha véletlenül mentegetőzött a *Nyomorultak*ban hosszú-hosszú oldalakon keresztül csak azért, mert a tolvajnyelv, az argó néhány fordulatát beemelte regényébe – utal Park a francia irodalmi alkotásokat megkötő, meghatározó kulturális rendre, s nem mulasztja el hozzátenni, hogy Barthes nagy hatású lázadása értelmetlen abban a kulturális környezetben, amely természetes módon értékeli a polifóniát, és a nyelv urává nem a szabályokat, hanem magát a szerzőt teszi.¹⁸

Végül nem mehetünk el szó nélkül a mellett sem, hogy a 2005-ös antológia közössége a teória által bevezetett és mintává tett konceptualizáló furort is élesen kritizálja. A kötet szerzői az elvont, idegen szavas kifejezések mértéktelen halmozását fogalmi árnyéktáncnak látják, és szükségtelen zsargonként fogják fel. D. G. Myers a *Philosophy and Literature* című folyóirat *Bad Writing Contest (Rossz Írások Versenye)* című pályázatához kapcsolódva kezdi vizsgálódását. Az elemző az 1998-as „díjnyertes” tanulmányon tűnődik el: Judith Butler, kaliforniai professzor asszony (nagy hírű genderkritikus) fogalomhasználatát – és egész írását – a szavazók ítéletével egyetértve tartalmatlannak, érthetetlennek, értelmetlennek találja, és a jelenséget a dominancia s a hatalom kultúrszociológiai szempontjai felől értelmezi.

Ami előttünk áll, nem csupán csúnya, stilsztikailag vizsztatetsző szövegrészlet; Butler írása teljes közömbösséget mutat az olvasók iránt, érdeke, érdekeltsége az elismerésre irányul. Nem a világosság távollétéről van szó nála, hanem a tisztázás akaratának teljes hiányáról. Ha a szerző komolyan venné akadémiai hivatását – a tanítás iránti kötelességét –, erőfeszítéseket kellene tennie a világos magyarázat irányába. A professzor asszony azonban nem egy bonyolult, sokrétű jelenség magyarázatát kívánja adni; írásának célja, értelme a maga akadémiai pozíciójának reprezentációs képviselője, megszilárdítása. Nem azért ír, hogy olvassák és értsék; célja a bámulat, a respektus felkeltése, az „academic left”-en, az akadémiai baloldalon kivívott rang, státus demonstrálása és megőrzése. Butler nyilatkozatában a kapitalizmus kritikusaként mondja magát, holott valójában a hatalom és a privilégium őrzője, azé a privilégiumé, amelyet az akadémia kapitalistái birtokolnak – különíti el egymástól a megérteni akarás és a reprezentációs öntanúsítás attitűdjeit Myers, a genderkritikus kutató rossz írását általánosan jellemző példaként, végtelemül káros, elfogadhatatlan jelenségként mutatva be.¹⁹

A másként gondolkozás antológiájának ismertetését még soká folytathatnám. De az elfogulatlan olvasót talán a mondtak is meggyőzik: a kötetben érvényesülő éles kritika egyáltalán nem légből kapott. A teória, a „Nagy elméleti bumm”, a „teoretizmus”, az egész jelenkori irodalomértési paradigma erős átvizsgálásra szorul. Ha valóban működő, megértőképes tudományt, kritikát, irodalmi közbeszédet akarunk, művészetelméleti hátterünket, problémalátásunkat, módszertani paradigmánkat, fogalmainkat a körültekintő szakmaiság jegyében kellene átmeditálnunk. Legelőször is nyílt, szakmai hitelű vitákra volna szükségünk. A *Theory's Empire* bátor vitázó közössége mindannyiunknak sok muníciót szolgáltat. De vajon akarjuk, vállaljuk-e a vitát? S egyáltalán: akarunk-e újragondolást, tisztességes, korszerű, méltó irodalomértést?

JEGYZETEK

- 1 ELLIS, John: *Against Deconstruction* (1988); ABRAMS, M. H.: *Doing Things with Texts* (1989); WOLFREY, Julian: *Literary Theories. A Reader and Guide* (1999); CUNNINGHAM, Valentine: *Reading After Theory* (2002); HARPHAM, Geoffrey Galt: *Language Alone. The Critical Fetish of Modernity* (2002)
- 2 *Theory's Empire. An Anthology of Dissent.* Ed. PATAI, Daphne, CORRAL, Will H., New York, Columbia University Press, 2005
- 3 Uo., 24–25.
- 4 Uo., 27.
- 5 Uo., 32., 28.,
- 6 *Queering the Pitch: The New Gay and Lesbian Musicology; The Postmodern Bible: The Bible and Culture Collective; Doing What Comes Naturally: Change Rhetoric, and the Practice of Theory and Legal Studies; The Quick and the Dead.* Uo., 32., 40.
- 7 Uo., 38.
- 8 Uo., 58.
- 9 Uo., 79.
- 10 „This remedy for what have been a continuing problem is therefore worse than the original malady.” Uo., 96.
- 11 Uo., 93.
- 12 „... literary critics have always been prone to amateurish misuse of borrowed concepts” Uo., 95.
- 13 Uo., 30.
- 14 Uo., 29.
- 15 Uo., 150.
- 16 Uo., 171–173, 148.
- 17 Uo., 341.
- 18 Uo., 318–323.
- 19 Uo., 355–356.